DOI: 10.58242/millifolklor.1306707

KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE KANLI VE KANSIZ KURBAN GELENEĞİ: *TÜLÖÖ**

The Tradition of Bloody and Bloodless Sacrifice in Kyrgyz Culture: *Tülöö*

Öğr. Gör. Dr. Arzu KİYAT**

ÖZ

Kırgız Türkçesinde dilek, dilek dileme, adak adama, kurban gibi manalarda kullanılan *tülöö* kavramı dileklerin gerçekleşmesi, kaza, bela ve hastalıklardan korunmak yahut kurtulmak maksadıyla yapılan ve uygulama esnasında kanlı yahut kansız kurbanlar sunulan geleneğin genel adıdır. Tülööden ortaya çıkan *tülöö ötkörüü/berüü* kavramlarının yanında benzer işlevleri yerine getirmek amacıyla *kan çıgaruu/akıtuu, cıt çıgaruu, kudayı, kuday ötkörüü/kıluu*, *kuday tamak* gibi çeşitli kavramlar da bölgesel hususiyetler bazında kullanılmaktadır. Kırgızlar hastalık, bela, kaza gibi olumsuz hususlardan korunmak yahut huzur, mutluluk, güzellik içerisinde yaşamak amacıyla gerçekleştirmiş oldukları pratiklerin pek çoğunu tülöö kavramı içerisinde değerlendirir. Bu bağlamda, Kırgızlar Tanrı'ya birtakım istek ve dileklerini bildirmek, ata ruhlarını anmak ve onların rızasını almak gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda tülöö aracılığıyla sevdiklerini, akrabalarını, dostlarını memnun eder, yemekler yedirirler. Tülöö ve diğer adlandırmalarla mevcut olan pratikler temelinde yapılan ritüeller, genelde *mazar* adı verilen kutsal yerler yahut çeşitli türbe/*kümböz* ve yatırlara gidilerek gerçekleştirilir. Makale, Kırgız toplumunda tülöö kavramı ve diğer adlarla anılan pratiklerin kavramsal çerçevesini oluşturmayı, söz konusu geleneğin toplum içerisindeki görünümünü irdelemeyi ve geleneğe dair pratikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle çalışma, tülöö geleneğinin günümüz Kırgız toplumundaki yerini ortaya koyarak yapılan pratiklerin hangi amaçlar doğrultusunda ve ne şekilde gerçekleştirildiğini incelemeyi esas edinmiştir. Bu amaçla, çalışmaya ilişkin veriler matbu kaynaklarda mevcut olan araştırmalar ve geleneğin günümüzdeki uygulanma biçimlerini ortaya koyabilmek amacıyla bölgelerde gerçekleştirilen alan araştırmasına dayalı olarak oluşturulmuştur. Çalışma, doküman analizi ve betimsel yöntemler doğrultusunda elde edilen verilerin tespiti ve tahliline yönelik incelemeler yapılarak ortaya konmuştur. Söz konusu makale Türkiye'de, Kırgızların tülöö geleneğini ve benzeri uygulama adlarını irdeleyen spesifik bir çalışma olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Kırgızlarda yaygın olarak gerçekleştirilen tülöö geleneğinin hem olumsuz durumları ortadan kaldırma hem de önleme olmak üzere iki ana işlev ekseninde görünümü dikkat çekmektedir. İnceleme neticesinde mezkûr pratiklerin atalar kültü, animistik düşünce tarzı, kamlık geleneği gibi Türk kültürünün önemli hususiyetlerine dayalı olarak uygulanagelen ritüeller olduğu belirlenmiştir. Geleneğin zaman içerisinde farklı içerikleri bünyesine dâhil ettiği, söz konusu hususun da geleneğin değişim ve dönüşüm süreçlerini geçirerek modern yaşamın koşullarına uyum sağlamış bir şekilde aktarılageldiği görülmüştür. Şüphesiz zikredilen hususta pratiğin çeşitli işlevlere sahip oluşu etkili olmuştur. Zira folklorik yapının kültürel bir değer olarak varlığını sürdürmesi için söz konusu ön şartın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu minvalde geleneğin insanların üzerinde psikolojik, sosyal, kültürel, dinî vb. pek çok yönden işlevlere sahip olması toplumda uygulama alanı bulmasına sebep olmuştur. Çalışma her ne kadar Kırgızlarda tülöö geleneğinin incelemesine odaklansa da makalenin kanlı yahut kansız kurban geleneğine ilişkin Anadolu'da ve diğer Türk coğrafyalarında yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kırgızlar, tülöö, kan/cıt çıgaruu, kuday ötkörüü, kanlı ve kansız kurban.

ABSTRACT

In the Kyrgyz Turkish language, the term *tülöö* encompasses various rituals and traditions associated with wishes, vows, and sacrifices. It involves the practice of offering sacrifices, either with or without bloodshed, to fulfill desires, protect against accidents and illnesses, and seek blessings. Besides the concepts of *tülöö ötkörüü/berüü* derived from tülöö, regional variations exist, with terms like *kan çıgaruu/akıtuu, cıt çıgaruu, kudayı, kuday ötkörüü/kıluu*, and *kuday tamak* fulfilling similar functions. In this context, the Kyrgyz people use the practice of tülöö to express their wishes and desires to God, honor their ancestral spirits, and seek their approval. They aim to please their loved ones, relatives, and friends by offering meals and performing rituals based on the concepts of tülöö and other similar practices. These rituals are typically conducted at

* Geliş tarihi: 29 Mayıs 2023- Kabul tarihi: 9 Temmuz 2024
Kiyat, Arzu. "Kırgız Kültüründe Kanlı ve Kansız Kurban Geleneği: *Tülöö*", *Millî Folklor* 143 (Güz 2024): 53-64

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, Bişkek/Kırgızistan, arzu.kiyat@manas.edu.kg, ORCID ID: 0000-0002-8248-8817.

sacred locations such as *mazar* sites and tombs/*kümböz*. This article aims to explore the conceptual framework of the tülöö tradition and related practices within Kyrgyz society, examine its manifestation in the community, and reveal the nature of these rituals. In other words, this study aims to examine the current position of the tülöö tradition within Kyrgyz society and analyze the purpose and manner in which the practices are performed. To achieve this objective, the study utilizes data from printed sources and field research conducted in different regions, aiming to reveal the contemporary implementation of the tradition. The findings are presented through document analysis and descriptive methods. This article holds significance as it presents a focused study conducted in Türkiye, examining the tradition of tülöö and related practices among the Kyrgyz people. Notably, the tülöö tradition, widely embraced by the Kyrgyz community, serves two primary purposes of mitigating and preventing unfavorable circumstances. Through analysis, it has been determined that these practices encompass rituals deeply rooted in significant aspects of Turkish culture, including ancestor veneration, animistic belief systems, and the kamlik tradition. Throughout time, it has been observed that the tradition has incorporated diverse elements and has been transmitted in a manner that aligns with the demands of modern life, undergoing processes of change and adaptation. Undoubtedly, the multifaceted functionality of the practice mentioned has played a significant role. For the continuity of the folkloric structure as a cultural asset, the fulfillment of the aforementioned requirement is imperative. In this context, the functionality of the tradition in various aspects such as psychological, socio-cultural, and religious has led to its application and acceptance within society. Although the study primarily focuses on analyzing the tülöö tradition among the Kyrgyz, it is thought to provide valuable insights for similar research on sacrificial traditions, both bloody and bloodless, in Anatolia and other Turkish regions.

Keywords
Kyrgyz, tülöö, kan/cıt çıgaruu, kuday ötkörüü, bloody and bloodless sacrifice.

Giriş

Türkler, tarih boyunca farklı pek çok medeniyet veya dinin etkisi altında kalmış olsa da kendi örf, âdetini, dünya algısını ve felsefesini günümüze kadar yaşatabilmiş ve koruyabilmiş bir topluluktur. Eski Türkler, kamlık inancını benimsemiş ve ilerleyen süreçlerde pek çok geleneksel uygulamada söz konusu inancın izlerini sürdürmüştür. Eski Türk dini, animizm vd. temelli olan kültler, Türklerin dünya algısı ve felsefesi hakkında pek çok söze sahip olmuştur. Mezkûr kültlerden biri olan atalar kültü, animistik düşünce yapısına İslamiyet'in kabulü ile Tanrı'nın lütfunu kazanmak ve Tanrı'ya yakın olmak amacıyla yapılan kurban töreni pratiklerini (Çıblak 2005: 159) katarak dinî bir hüviyet kazanmıştır. Ecdadın kutsallaştırılmasına dayalı olan ancak atalara tapınma hususiyetini gözetmeyen atalar kültü, ölen atanın ruhunun kalanlara yardımda bulunabileceği inancından kaynaklı korku ve saygıya dayalı bir inanıştır. Bu sebeple, atalar için çeşitli kurbanlar sunulmuş ve onların yattıkları yerler kutsal kabul edilmiştir (Ocak 1992: 12). Kırgızlar da İslamiyet'i kabul etmeden önce eski Türk dininin[1] etkisi ile "*ata arbaktar*"ı olarak bilinen atalar ruhuna ve onun koruyucu gücüne inanmıştır. Yıldız Altın'ın da ifadesiyle atalar kültü, Türk kültürünün en eski kalıntılarından biridir ve günümüzde yaşadığı dönüşümlerle 'yaşayan kültürel ortak bir kod'dur (2020: 27). Dolayısıyla Kırgızların eskiden beri iyiliği ve yardımı Allah'tan başka ataların ruhundan da dilemesi ve bu bakımdan "*Arbak ıraazı bolmoyunça, Kuday ıraazı bolboyt*/Ata ruhu memnun olmadıkça, Tanrı memnun olmaz" (Dıykanbayeva 2016: 56) sözünü yaşamlarında yer yer kullanması duruma somut bir örnektir. Atalara duyulan saygı, sevgi ve korku neticesinde uygulanan kanlı/kansız kurban törenleri yoluyla insanlar, ölen ataların huzurlu bir biçimde yaşamasını arzu etmiş ve dolayısıyla kendilerini psikolojik bakımdan iyi hissetmiştir.

Atalar kültüne dayalı ritüellerden biri olan kurban sunma pratiğini kanlı (canlı) ve kansız (cansız) kurban olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Kurban takdimini insanlar; hayranlık duydukları varlıklara sunmak, Tanrı'ya şükranlıklarını dile getirmek, adakta bulunmak, kefarette bulunmak gibi amaçlar doğrultusunda yapmıştır (Bekki 1996: 22). Kırgızlar, kurban kavramını ifade etmek için Kırgız Türkçesinde,

Arapça kaynaklı olan *kurman* ve Farsçadan alındığı anlaşılan *kudayı* sözlerini yaygın olarak kullanmaktadır. Kırgızlar Tanrı'ya şükretmek, Tanrı'dan dileklerin kabulünü istemek, hastalıklardan kurtulmak, ata ruhlarını anmak, ölmüşlerin sevabını artırmak, sevap kazanmak gibi amaçlar için kurban sunmuştur. Kurban vesilesiyle eş, dost, konu komşu ve akrabaların duasını da almış olurlar (Arık 2005: 158-159). Kırgızlar mezkûr amaçlar doğrultusunda uyguladıkları pratikler için günümüzde genellikle tülöö kavramını kullanmaktadır. Tülöö kavramından başka eskiden beri kullanılagelen pek çok kavram da toplumda mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu makalede, tülöö kavramı ve benzer işlevleri yerine getirmek amacıyla kullanılan diğer kavramların genel çerçevesi verilecek ve söz konusu kullanımlar ekseninde geleneğin Kırgız toplumunda hangi pratikler yoluyla yapılmış olduğu ve hâlihazırdaki görünümü ortaya konacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Tülöö ve tülöökana

Tülöö kavramı ile ilgili sözlük, ansiklopedi ve araştırma kitaplarında pek çok tanımlama ve açıklama mevcuttur. Bazı araştırmacılar kavramı dar bir çerçeveyle sınırlandırmış ve söz konusu kavrama yönelik, "herhangi bir iyiliğin gerçekleşmesi amacıyla adak adanan hayvanın kurban edilmesi" (Abduldayev, İsayev 1969: 629, Orozobayev 2011: 192) tanımını yapmıştır. Yıldız ve Yudahin (1995: 279, 1998 II: 770) ise tülööyü nispeten daha geniş bir manada kullanmış ve kavramı "hastalık, yaylaya göçmek için yahut kaybolan hayvanın bulunması dolayısıyla kurban kesme" olarak tanımlamıştır. Her iki tanımlamada öne çıkan husus, iyi neticelenen veya neticelenmesi umulan durumlara yönelik olarak adak adanan hayvanın kurban edilmesidir. Bunlardan başka Karatayev (2003: 183-184) tülöönün dilek dileme, istek, rica ve kurban kesme anlamlarına geldiğini ifade eder. Dilek dileme ve kurban kesme anlamlarına ek olarak tülööyü daha geniş perspektiften ele alan çalışmalar da mevcuttur. Buna göre tülöö; iyi niyet, dilek veya kazadan, beladan, hastalıktan kurtulmak maksadıyla ata-babaların ruhu, keramet sahibi ve Allah yolunda olanlar için kesilen kurban olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca pratiğin uygulanmasına paralel olarak dua edildiği, Kur'an okunduğu ve söz konusu geleneğin kökeninin İslamiyet'ten önceki zamanlara dayandığı (Abdıldayev vd. 1995: 151) da belirtilir. Tülöö kavramı verilen tanımlamalardan hareketle öncelikli olarak dilek dileme, kurban kesme gibi manalarda kullanılmakla beraber gerçekleşmesi istenen veya istenmeyen hususlarda bazen adak bazen ise adak adanmayarak yapılan kurban kesim ritüeli olarak değerlendirilmiştir. Tülöö kavramı *tülöö berüü/ötkörüü* şekillerinde de kullanım alanına sahiptir. Zikredilen mefhumlar, tülöö kavramının anlamı ile eş değer düşünülmüş ve her türlü kaza, bela atlatıldığında veya uzağa gidip esenlik içinde dönenlerin yaradana duydukları şükranlık karşılığı olarak hayvan kesmesi (Akmataliyev 1993: 62, Çeribaş 2012: 85, Moldokulova 2016: 102) ve halkın davet edilip dualarının alınması olarak değerlendirilmiştir. Genel tanımlamaların yanı sıra tülöö ile ilgili spesifik değerlendirmeler de mevcuttur. Buna göre tülöö; yüksek yerlerden düşüldüğünde, araba kazası yaşandığında, kötü hastalığa yakalanıp iyi olunduğunda, ağır ameliyat sonrasında, zor işlerin sonunda, ağır bir afet veya kaza sonrası da verilmektedir. Tülöö pratiklerinde koyun, keçi, kuzu, dana gibi hayvanlar kesilir (Akmataliyev 1993: 62). Söz konusu açıklamada tülöönün öncelikli olarak herhangi bir musibetin yaşanması sonrasında gerçekleştirildiği görülür.

Kırgızlarda kanlı ve kansız kurbanın takdiminin yapıldığı yere *tülöökana* adı verilmektedir. Tülöökana *mazar*, *kümböz* gibi kutsal olduğuna inanılan ziyaret mekânlarının bazılarında ayrı bir bölüm olarak bulunmaktadır. İnsanlar söz konusu alanlarda bir araya gelir, kanlı ve kansız kurbanlar sunar, yemekler pişirir, dua ve sohbet ederler. Söz

gelimi, Talas'ta Manas Ata'nın kümbözünde tülöökana vardır ve insanlar burada kurbanlar kesip, yemekler ve çorbalar pişirip tülöö gerçekleştirirler.

Kırgızlar, çok eski zamanlarda tabiat olaylarına yönelik durumlarda Tülöö ritüelini uygulamaya başlamıştır. Söz konusu ritüel, cer-suu/yer-su için küçük baş hayvanların kurban edilmesi sonucu uygulanan dinî bir inanış olarak aktarılagelmiştir. Eskiden ilkbahar geldiğinde ve tabiat canlanmaya başladığında her bir köy kendine uygun su başına, kutsal yere veya mezara yakın yerde toplanıp hayvanların esen olması, tabiatta bereket ve bolluğun olması dileklerinde bulunmuş ve getirdikleri hayvanı yer-suya adayarak kurban etmiştir. Bundan başka insanlar açlık, kuraklık, hayvanların telef olmaması gibi istenmeyen hususlar için de yer-suya kurban kesmiştir (Karatayev, Eraliyev 2005: 111). Tülöö törenlerinin mevsimsel tören olarak uygulandığı başka bir pratikte ise, hayvanlar ilkbahar ve yazın yaylalara gönderilmeden önce gerçekleştirilmiştir. Söz konusu pratik iki temel amaç için yapılmıştır. Birincisi ilkbahar mevsiminin bereketli ve pozitif geçmesi için yapılan topluca dualardır. İkincisi ise, insanlar bu törenlerde bir araya gelerek hayvanların yaylaya gidiş zamanını ve fiyatlarını tayin etmek istemiştir. Bu birliktelik ile hayvan sahipleri ve hayvan bakıcıları/çobanları yılın belli dönemlerinde bir araya gelmiştir. Mezkûr husus onların sosyal ve mekânsal bakımdan birlikte ritüeli uygulamalarına imkân sağlamıştır (Mestre 2018: 15). Bu minvalde yılın belirli dönemlerinde pratiğin tekrarlaması neticesinde insanlar arasında mekânsal ve ritüel bakımdan hatırlama eylemi sağlanmış ve dolayısıyla pratik, geleneğin hatırlanması ve sürdürülmesi noktasında olumlu bir işleve sahip olmuştur. Tülöö esnasında "hayvan kesilmesi, dokuz tokoç, boorsok pişirilmesi" (Karıpkulov vd. II 1995: 471) ritüelin kanlı veya kansız kurban sunularak uygulandığının göstergesidir. Ancak her pratikte tülöö içerik ve nizam bakımından farklı bir biçimde uygulanmıştır. Örneğin, tülöö kim tarafından yapılacaksa mezkûr kişi, kesilen hayvanın etinden yememeli, çorbasından içmemeli ve aynı zamanda kesilen hayvanın etini ya da hayvanla ilgili herhangi bir uzvu evde bırakmaması gerekir (Moldokulova 2016: 102-103). Bu bakımdan tülöö zaman zaman adak adanan hayvanın kesilmesi pratiğini de içeriğine katmış ve geleneğin uygulanma aşamasında çeşitli tabular konmuştur.

1.2. Kurmandık çaluu/sadaga çabuu

Kırgız Türkçesinde kurban kavramını karşılayan ya da kurban anlamına gelen sözcükler *kurman*, *aksarbaşıl*, *tülöö*, *kudayı*, *tayı* gibi kavramlardır. Bilhassa kurman, kudayı ve tülöö kavramları günümüz Kırgız toplumunda sıklıkla kullanılan sözcüklerdir. Eylem olarak ise bilhassa "*kurmandık çaluu*" ve "*sadaga çabuu*" şekilleri kullanılır. Zikredilen kavramlar "kurban kesmek" ve bazen "adak adamak" (Cumakunova 2005: 39) manalarında kullanılır. Mezkûr iki kavram aile ve boy ataları, ruhlar için düzenlenen pratikler için kullanılmıştır. Kurban takdiminin nerede yapılacağı önceden belirlenmiş ve genellikle bu mekânlar kutsal dağ eteği, su kaynakları, ana yol gibi alanlar olmuştur. Kurbanlık olarak ise büyük ve küçükbaş hayvanlar kesilmiştir. Günümüzde aynı pratik tülöö denen ad ile de uygulanmaktadır (Karatayev, Eraliyev 2005: 173).

1.3. Aksarbaşıl ve aksarbaşıl aytuu

Eski Türklerde iyi dilekler için beyaz renkli hayvan kurban etme ritüeline dayanan aksarbaşıl/ak sarı başıl, Kırgız literatüründe "tülöö için kesilen koyun, hayvan" (Abduldayev, İsayev 1969: 35) anlamlarında kullanılmakla birlikte kavramı geniş perspektiften ele alan sözlüklerde insanın başına kaza, bela, hastalık geldiğinde veya sevinç, mutluluk gibi durumların sonrasında Allah yoluna armağan edilen adak hayvanı (Karıpkulov vd. I 1995: 89, Akmataliyev 1993: 63, Arıkoğlu vd. 2018: 177) olarak ele alınmıştır. Kırgız toplumunda önceleri kurban olarak daha çok aksarbaşıl türü hayvan kurban edilmiş ve

pratiğin uygulanma esnasında *aksarbaşıl aytuu*/söyleme dile getirilmiştir. Örneğin, "*Ey kuday aksarbaşıl*/Ey Allah'ım aksarbaşıl" denilir ve ardından "Koyun keseceğim, kan akıtacağım, tülöö geçireceğim ve aksarbaşıl yani başı sarı beyaz koyun keseceğim." (Akmataliyev 1993: 63) şeklinde söylemlerde bulunulmuştur. Başka bir pratikte ise, "*Kuday, aylanayın*, *aksarbaşıl*/ey Allah'ım, kurban olayım." denmiş ve devamında "*Aksarbaşıl aytkamın*. *Azır barıp çalabız*./Kurban kesmeye söz vermiştim. Şimdi gidip keseceğiz." (Arıkoğlu vd. 2018: 177) gibi cümleler söylenmiştir. Böylelikle adağın ve dileğin gerçekleşmesini müteakip aksarbaşıl kurban edilmiş olunur.

1.4. Kudayı, kuday tamak ve kuday ötkörüü/kıluu

Kırgızlarda tülöö kavramından başka *kudayı, kuday tamak* ve *kuday ötkörüü/kıluu* kavramları da çok az nüanslar olmakla birlikte tülöö ritüeli olarak kullanılmıştır. Yudahin (II 1998: 516) kudayı kavramını "Tanrı'nın rızasını almak için çekilen ziyafet" olarak tanımlamıştır. Yudahin kavramı oldukça geniş perspektiften değerlendirmiştir. Abdulkadir İnan (1986: 183) ise, Yudahin'e göre kavrama nispeten daha spesifik yaklaşmış ve kavramı Müslüman Kırgızların defin merasimlerinde birkaç hayvanı *hudayı* adı altında kestiklerini ve geleneğin Şamanizm'in kalıntısı olduğunu belirtmiştir. Geleneğin çok eski zamanlara dayandığı yönünde bilgi veren İnan, kavramın anlamını ölüm törenlerinde gerçekleştirilen ritüele bağlı olarak yapıldığını aktarmıştır. Ölüm merasimlerinden başka kuraklık yaşandığında da mezkûr ritüel uygulanmıştır. Örneğin, Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Kırgızlar, kuraklığın yaşandığı dönemlerde camiye toplanır, kurban keser ve dua ederler. Duanın ardından yemekler yemeye başlarlar. Söz konusu pratik ise kudayı şeklinde adlandırılmış ve mezkûr pratikler temelde yer-su kudayı inancına dayalı (Dıykanbayeva 2016: 37) olarak günümüze kadar uygulanagelmiştir. Eski Türk dinine dayanan gelenek yer-su ruhuna bağlı olarak ortaya çıkmış, çağın dinamiklerine bağlı bir biçimde dönüşerek ve değişerek başka boyutlara evrilmiştir. Kırgızlar bozkırda yaşamış bir Türk boyu olarak hayvanların yıllık bakımını sağlamak amacıyla suyun ve toprağın bereketli olmasına pek önem vermiştir. Bu bakımdan ilkbahar mevsiminde yıllık düzenlenen boy törenlerinde, aksakallar boy meselelerini konuşmak için bir araya gelmiş ve yıllık planlamalar ve projeler yapmıştır. Zikredilen törenler, kudayı veya tülöö olarak adlandırılmıştır. Gerçekleştirilen pratikler aynı zamanda kutlama ve anma törenleri olmuştur (Light 2018: 8). Kudayı sözcüğünün yanında kuday ötkörüü/kıluu kavramı da kullanılmıştır. Buna göre Kırgızlar, hastalıktan kurtulmak yahut kaza, bela, felaket gibi durumlardan kurtulduklarında Tanrı'ya şükür mahiyetinde kesmiş oldukları adak kurban pratiğine (Arık 2005: 170-171) zikredilen kavramları kullanmıştır. Kuday tamak, (Moldokulova 2016: 123) kudayı, kuday ötkörüü/kıluu kavramları tülöö pratiğinin bölgelere göre farklı adlandırılışıdır.

1.5. Kan çıgaruu/akıtuu

Atalar kültünün bir sonucu olarak ortaya çıkan kurban sunma ritüelleri genelde kanlı ve kansız kurban olarak iki türde uygulanmıştır. Ancak Kırgızlar, ataların ruhu adına eskiden daha çok kanlı kurbanlar sunmuştur. Hâlihazırda hem kanlı hem kansız kurban ritüelleri gerçekleştirilmektedir. İmkânı olan kimseler kanlı kurban sunarken imkânı sınırlı olanlar ise kansız kurban takdim ederler. Kan çıkarmak/akıtmak kavramı Kırgız Türkçesinde *kan çıgaruu/akıtuu* şeklinde kullanılmaktadır. Durmuş Arık (2005: 170) pratiği "bir kimsenin işe ilk başlamasını ya da önemli bir işe girmesini ve yahut uzun süre ayrı olduğu yere geri dönmesini müteakip koyun, tavuk veya horoz kesmesi" olarak açıklamıştır. Bununla birlikte kavram günümüzde kazadan, beladan, hastalıktan korunma/kurtulma sonrasında ya da dileklerin gerçeklemesi durumlarında kullanılması

ile daha geniş manada kullanım alanına sahip olmuştur. Kanlı kurbanlık olarak Kırgızlar hem büyük baş hayvan hem de küçük baş hayvanları kurban olarak kesmiştir.

1.6. Cıt çıgaruu

Cıt çıgaruu/koku çıkarmak manasına gelmektedir. Kırgızlar kansız kurban olarak cıt çıgaruu ritüelini gerçekleştirirler. Günümüzde oldukça yaygın olan geleneğin kökeni atalar kültüne dayanır. Kırgızlar, merhumun ruhunun belli zamanlarda hayatta olanları ziyaret edeceğini düşünürler. Ruhu memnun etme ve merhumu anmak amacıyla geleneği bilhassa kutsal olarak gördükleri günler olan perşembe ve cuma günleri yaparlar. Bu minvalde merhumun defnedilmesini müteakip kırkına kadar her perşembe ve cuma günleri ritüel gerçekleştirilir. Bunun için mayalanmış hamur, küçük parçalara bölünür ve yağda kızartılır. Bu yiyeceğe *boorsok* adı verilir. Ölü ruhunun kızartılmış boorsok kokusunu alacağına ve karnının doyacağına inanılır. Ritüelin perşembe ve cuma günleri yapılmasının sebebi ölü ruhlarının kendi evlerini belirtilen günlerde ziyaret edeceği inancıdır. Ritüelin uygulandığı günlerde sofralar kurulur, konu komşu, el dost çağrılmadan gelir. Merhumların ruhu için Kur'an okunur, dualar edilir, yemekler yenir (Dıykanbayeva 2009: 95, 2016: 185, KK-1). Başka bir pratikte ise, mezkûr günlerde evde yağda kızartılan yassı hâlde büyükçe bir hamur yiyeceği yapılır. Pişiyi andıran bu yiyecek *ceti tokoç* olarak adlandırılır. Ölen ataların ruhları adına yapılan pratikte pişirilen yiyecekler yenilmeden önce dualar okunur ve pişirilen yiyecek onların ruhuna bağışlanır (Kurmangaliyeva Ercilasun 2017: 57, KK-1).

1.7. Kümböz ve mazar

Tülöö, tülöö ötkörüü, kudayı, kuday tamak, kuday ötkörüü, cıt çıgaruu, kan çıgaruu vb. pratikler genel olarak kutsal görülen mekânlarda gerçekleştirilir. Söz konusu kutsal mekânlar *kümböz* ve *mazar*lardır. Kümböz; kubbe, kümbet ve türbe anlamlarına (Yudahin II 1995: 537) gelirken mazar ise, Müslümanların hem ibadet hem de ziyaret etmek amacıyla gittiği kutsal yer manasına gelir. Kırgızistan'da Sulayman-Too, Koçkor-Ata, Arstanbap gibi ziyaret yerleri, halk arasında kutsal mekânlar olarak kabul edilmekte ve insanlar bu yerlerde ibadetlerini gerçekleştirmektedir. Mezkûr mazarlara komşu ülkelerden de insanlar gelip ziyarette bulunarak ritüeller yapabilmektedir. Bu tarz oluşumlara Kırgızistan'ın her bölgesinde rastlamak mümkündür. Mazara gidip ziyarette bulunanlar hastalıktan kurtulmayı, çocuk sahibi olmayı diler ve bu yolla tülöö ötkörüü gerçekleştirirler. Tülöö için söz konusu yerlerde koyun, keçi gibi hayvanlar kesilir. Ayrıca Kırgızlar, çocuk sahibi olmak için su kaynaklarına da gitmiş ve oradaki ağacın yanında kurban kesip tülöö yapmıştır. Karatayev ve Eraliyev'in aktardığına göre "mazara ya da ata-babaların mezarına gitmek ve oralarda ritüellerde bulunmak eski zamanlardan kalan ata ruhuna inanma ile ilgili pratikler" (2005: 218) olarak günümüze aktarılagelmiştir.

Keramet sahibi, kutsal olduğuna inanılan zatların mezarları İslamiyet ile dinî kisveye bürünerek mazar, kümböz gibi oluşumlar yoluyla sürdürülmeye devam etmiştir. Kırgızlar günümüzde evliya sözcüğüne karşılık olarak *oluya, ata, ata-baba, pir* kavramlarını kullanmaktadır. Kırgızistan'da mevcut olan kutsal yerleri iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi tabiatta oluşmuş olan kutsal mekânlardır. Bunlara pınarlar, dağlar, ormanlar, taşlar, kayalar vb. örnek olarak verilebilir. İkincisi ise, insanlarca oluşturulmuş olan mezarlardır. Bunlara da evliya, pir, peygamber, ulu insanlar, şehitlerin mezarları örnek olarak verilebilir (Dıykanbayeva 2016: 191-192). Ayrıca, önemli olayların gerçekleştiği yerler de mazar olarak değerlendirilebilir. Örneğin, keramet sahibi birinin dua ettiği veya bir kahramanın kaybolduğu yerler de mazar olarak kabul edilir. Bu mazarların bazılarında ölü bulunmamasına karşın mazar olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla bir yerin mazar olabilmesi için mazarın içinde ölünün bulunması şart değil-

dir. Hatta Kırgızistan'da mevcut olan mazarların pek çoğu bu çeşit oluşumlardır (İşçi Pembeci 2014: 102).

2. Tülööye yönelik pratikler

Atalar kültü bilhassa ataerkil (patriarkal) aile tipinin egemen olduğu toplumlarda görülen dinî bir uygulamadır. Ölen ataların ve bilhassa babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı ve onlara duyulan minnet duygusu söz konusu kültün temelini oluşturmuştur (Günay ve Güngör 2003: 80). Bu his kurban sunma ritüellerinin eski Türklerde önemli kült eylemlerinden biri olmasına sebep olmuştur. Takdim edilen kurbanın ilk ve en önemli alıcısı Tanrı olmuştur (Roux 2011: 88). O zamanlarda Tanrı, tabiat kültleri, atalar ruhuna vd. kesilen kurbanlar günümüzde şükran ve kefaret kurbanlarına dönüşmüştür. Allah'ın rızasını alabilmek için kesilen kurbanların etleri konu komşuya dağıtılmakta veya kurban sahibince pişirilerek evde, bahçede ya da cami avlusunda insanlara ikram edilmektedir (Güngör 2007: 4). Atalar kültüne dair uygulamalar Kırgızlar için de benzer şekilde ilerlemiştir. Kırgızlar, bir kişi öldüğü zaman ruhunun ebediyete kadar yaşadığına ve ruhun ölünün mezarından ayrılmadığına inanırlar. Ata ruhunun neslin, akrabaların hayatını takip ettiğini ve gözettiğini düşünürler. Bu sebeple ata ruhuna adak adandığında ruhun her zaman onları koruyacağına inanmışlardır. Dolayısıyla ata ruhu çoluk çocuğu, nesli, akrabaları kazadan, beladan, hastalıktan korumuştur (Cusupov 1995: 324). Atalar kültünün kalıntısı olarak tülöö ve benzeri diğer pratikler İslam ile başka bir boyuta evrilmiş olsa da temelde eski Türk dininin izlerine sadık kalarak günümüze kadar uygulanagelmiştir. Bu bağlamda, geçmişte ve günümüzde uygulanan tülöö geleneğine dair pratiklerin görünümü aşağıda ayrı başlıklar hâlinde tasnif edilerek dikkatlere sunulmuştur.

2.1. Tanrı, atalar ve tabiat kültlerine yönelik pratikler

Eski Türklerin ruh, ölüm ve ölüm sonrası hayat hakkındaki anlayışları değerlendirildiğinde, insanın ölmesinin ardından canın bedenden çıkıp ruha dönüştüğünü ve ruhun kendi çoluk çocuğunu, akrabalarını, eş dostunu koruduğuna inandıkları görülür. Buna bağlı olarak Türk düşünce yapısında yer alan ölüm sonrası ruhun önceki gibi yemek yemek istemesi ve yemeğin ruha bağışlanmaması durumunda ruhun yakınlarına kötülük getireceği inancı, ruh için kurbanların sunulması ve halka yemek verme geleneğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum ölmüş olan ataların ruhlarına korku ile karışık bir saygı duymayı ve atalar kültünün açığa çıkmasını sağlamıştır. Nitekim geride kalan yakınlar ata ruhunun kendileriyle olan münasebetlerini kesmediklerine inanmıştır (Aça 1999: 24). Kırgızlar da yaradan ve yaşatan Tanrı'ya kurban sunmuş, Tanrı ve ruhlar için törenler düzenlemiş ve kutsal gördükleri su, ağaç ve dağlarda kurban sunmuşlardır (Tanyu 1978: 110-111). Dua ettiklerinde "Tengri, Umay anam yardım etsin, arbaklar desteklesin" gibi dileklerde bulunmuşlardır. Bu husus günümüzde Müslüman Kırgızlarda eski Türk inancının etkisinin görüldüğünü somutlamaktadır (Erdem 2005: 266). Eski Türk inancının izleri yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış, aş-ziyafet geleneğinde de alenen görülmüştür. Aş-ziyafet gelenekleri eski zamanlarda doğrudan ölünün kendisine verilmiştir. Dinî etkileşimlerin tesiri ile mezkûr anlayış yayılmaya başlamış ve ölenlerin ruhu için Fatiha okuma, sadaka verme, kurban kesme ve benzeri dinî gelenekler hâlini almıştır (İnan 1976: 122). Merhum defnedilirken mezara yiyecek ve içecek koyma sonraki süreçlerde yerini defin esnasında ve anma günlerinde geride kalanlara hayvan kesip ziyafet verme, yedirme ve içirmeye bırakmıştır. Bu değişim ve dönüşümde şüphesiz merhumun adına başkalarına yedirilen yemeğin ölenin canına değeceği inancı etkili olmuştur. Günümüzde de "Ölmüşlerin canına değsin" şeklindeki temenniler bunun göstergesidir (Aça 1999: 26-27). Kırgızlar, dinî bayramları bilhassa arife günlerini atala-

rı anma günü olarak düşünerek arife, bayram günlerinde evin kapılarını açıp evi tamamen temizlemektedir. Zira bu günlerde arbakların evdekileri ziyaret edeceğine inanılır. Mezkûr günlerde cıt çıgaruu pratiğine binaen boorsok, yedi tokoç pişiren Kırgızlar, yiyeceği konu komşuya dağıtırlar. Bu şekilde yenen yemeklerin ata-babalarının ruhuna değeceği inancına sahiptirler. Bu tür ritüellerde aynı zamanda Kur'an okunarak dua edilir. Zira "*Ölgön kişi ıraazı bolmoyunça tirüü kişi cakşı caşabayt*/Ölen kişi hoşnut olmazsa, geride kalanlar iyi şekilde yaşayamaz" şeklinde bir düşünceye sahiptirler (KK-4).

2.2. Rüyaya yönelik pratikler

Rüyalar kimi zaman yaşamla ilgili verdikleri belirti dolayısıyla gizli ancak güçlü anlamlara sahip olmuştur. Kırgızlar da görülen rüyaları yorumlamış ve zaman zaman bu minvalde yaşamlarını tertip etmiştir. Buna göre iyi veya kötü rüya gördüklerinde Kırgızların tülööye başvurdukları görülür. Kırgızlar rüyalarında ataları gördüklerinde bir hayvan keser veya bir yemek hazırlar. Kesilen kurban ya da pişirilen yemek ve okunan Kur'an, rüyada görülen ata ruhuna bağışlanır. Nitekim ruh, rüyaya girdikten kısa süre sonra iyi bir durumla karşılaştıklarında "*Arbak koldodu*/Ruh korudu", aksi durumda ise "*Kaarına aldı*/Sinirlendi" şeklinde düşünceleri mevcuttur. Ancak her iki durumda da mutlaka Kur'an okutulur. Fakat duanın tesiri ve ruhun insanları koruyup kollaması için kuşkusuz temiz, iyi niyetli, ağzı dualı kişiler olması gerekir. Bunun üzerine rüya sahibi her hafta imkânı doğrultusunda kurban keser veya ata ruhuna niyetle bir yemek pişirerek Kur'an okutur. Ritüellerin gerçekleştirilmemesi durumunda ruhun onlara yardım etmeyeceği ve onları korumayacağı inancı mevcuttur. Dolayısıyla Kırgız zihin dünyasında ve yaşantısında rüya temelli bu pratikler derin yer tutmaktadır. Bu sebeple sık sık mezarlara gidip Kur'an okuyarak ruha yönelik mezkûr pratikleri gerçekleştirdikleri görülmektedir (Akmataliyev vd. 2003: 179; KK-1). Kırgızlar yalnızca rüyalarına ata ruhları girdiğinde değil, herhangi kötü içerikli bir rüya gördükleri zaman da tülööye başvurmaktadır. Böyle bir durumla karşılaştıklarında mutlaka Kur'an okutarak cıt çıkartılır veya kan akıtılır. Cıt çıgaruu geleneğinde yedi may tokoç hazırlanır ve bu yiyecekler konu komşuya dağıtılır. Hayvan kesilerek kan akıtılır ve kesilen et de mutlaka dağıtılır. Pratikler bilhassa perşembe ve arife günleri yapılır (KK-1). Kısaca Kırgızlarda rüyaya yönelik tülöö pratiklerinin hem olumsuz durumları önleyici hem de mevcut iyi durumu koruma amaçlı olduğu açıkça görülmektedir.

2.3. Çocuk sahibi olma veya çocuğun yaşamasına yönelik pratikler

Türk kültüründe çocuksuzluk[2] soyun devamının sağlanamamasına sebep olduğundan önemli bir mesele olarak görülmüş ve durumun giderilmesi için pek çok pratik yapılmıştır. Zira Kırgızların da ataerkil aile yapısına sahip bir toplum olması çocuksuzluğa yönelik pek çok pratiği gerçekleştirmelerine sebep olmuştur. Çocuksuzluğun giderilmesine veya çocuğun yaşamasına yönelik olarak gerçekleştirilen ritüellerden biri tülöödür. Bu bağlamda kutsal yerleri ziyaret etme önemli görülmektedir. Bilhassa çocuk sahibi olamayan kadınlar mezarlara, türbelere, dağlara (Polat 2005: 67) sığınmış ve tülöö, kuday tamak, kudayı törenlerini gerçekleştirip aksakalların duasını almıştır (Moldokulova 2016: 44; KK-1). Bu tür ziyaret mekânlarına giden, çocuk sahibi olmak isteyen kadın ve erkekler orada bir gün konaklar ve tülöö gerçekleştirir. Bu tülöö ritüelinde kurbanlık hayvan olarak keçinin takdim edilmesi daha faydalı olarak görülmektedir (Ünal 2015: 22-25). Bu tür bir uygulamaya örnek vermek gerekirse, Kırgızlar, Babasin Ata'ya gittiklerinde öncelikle suyun içine madeni para atarlar. Orada iki taşın ortasında su bulunur. Suyun içine ellerini daldırırlar. Daldırma eyleminin ardından suyun içinden rastgele bir nesne seçerler. Doğuramayan kadının eline bıçak gelirse çocuğun erkek,

boncuk gelirse kız olacağına inanılır (KK-1). Bu şekilde benzer çeşitli pratiklerin varlığı söz konusudur.

2.4. Manasçı, Közü Açık olabilmeye yönelik pratikler

Dünyanın en uzun epik destanı olan Manas destanı yalnızca Kırgızlar için değil, Türk dünyası için de önemli bir destandır. Söz konusu destanı icra eden Manasçıların destan anlatıcısı olabilmelerinin belli aşamaları vardır. Mezkûr merhalelerden biri Manasçıların rüyalarının son aşamasını oluşturan kurban verme ve dua bölümüdür. Bu husus rüyanın Manasçıya zorunlu kıldığı durumlardan biridir (Çeribaş 2012: 84). Manasçı olabilmenin merhalelerinden bir diğeri ise, kutsal yerlere genç Manasçıların gidip o yerlerde gecelemesi (Dıykanbayeva 2016: 202, KK-3) ve ardından Manas söylemeye başlamalarıdır. Manas Ata'nın ruhu, atalar kültü bakımından Kırgız toplumunda çok değerlidir. Zira Kırgızlar, Manas Ata'nın arbagının onları daima koruyup kolladıklarına inanırlar. Bu sebeple "*Manas atabızdın arbagı bizdi dayıma koldosun/koldoyt/*Manas Atamızın ruhu her zaman bizi korusun/korumaktadır" sözlerini yaşamlarının her aşamasında sıklıkla kullanırlar. Ayrıca Manas Ata'nın ruhuna dair uygulamalardan en dikkat çekici olanı Talas'ta bulunan Manas Ata'nın kümbözüne gerçekleştirilen ziyaretlerdir. Her yıl binlerce insan bu kutsal mekâna giderek çeşitli pratikler gerçekleştirmektedir. Cusupov (1995: 424), Manas destanında Manas kümbözüne dair detayların bulunduğunu aktarır ve Manastan sonraki kırk dört yiğidin yola çıkıp kötü bir olayla karşılaştığında Manasın kümbözünde tülöö yaptıklarından bahseder. Ayrıca Manasın ruhunun yiğitlerini koruduğunu ve sonraki nesillerin Manası baş tacı ederek ata babaların ruhuna tülöö gerçekleştirdiğini vurgular. Destanda da mevcut bu pratikler günümüz Kırgız toplumunda süregelmektedir. Benzer şekilde ata ruhları da onları belalardan ve kazalardan korumuştur. Bu sebeple Manasın kümbözünü yalnızca Manasçı olmak isteyenler değil, pek çok insan kazadan, beladan, hastalıktan kurtulmak veya bunların olmamasını dilemek, iyi dileklerde bulunmak amacıyla ziyaret etmektedir. Kümbözü ziyaret eden insanlar arasında közü açıklar (kâhin) da yer alır. Közü açıklar buraya giderek arınmayı arzulamaktadır. Zira onlar için bu tür mekânlar "*Kudaydın nuru tüşüp turgan cer/*Allah'ın nurunun düştüğü yer"dir. Bu sebeple burada tülöö, cıt çıgaruu pratiğini gerçekleştirirler ve hayvan keserler. "*Kiçine Kur'an tüşürüp koyoyun/*Az da olsa Kur'an okuyayım" diyerek Kur'an okurlar. Okunan Kur'an orayı ziyaret edenlere, dilekte bulunanlara bağışlanır (KK-3).

2.5. Kaza, bela, hastalık ve ölüme yönelik pratikler

Tanrı'ya, ata ruhlarına, yer-su iyelerine yönelik yapılan kurban takdimi olan tülöö, her türlü kaza, bela, hastalık, art arda yaşanan ölümler gibi musibetlere yönelik olarak uygulanan pratikleri de kapsar. Kırgızlar gerçekleşmesini arzuladıkları dilekler için Manas Ata'nın kümbözüne giderek Manas'ın arbagından yardım isterler. Bu ziyaret mekânında Kur'an okuyup dua ederler (Dıykanbayeva 2016: 202, KK-3). Kanlı veya kansız kurbanlar sunarlar. Abramzon (1999: 305) Kırgızların, ata ruhlarının geride kalanları koruduğunu düşündükleri için her türlü musibetin arbaklara saygı gösterilmediği için geldiğine inandıklarını söyler. Bu sebeple Kırgızlar, öncelikle Manas Ata'nın kümbözü olmak üzere ata-baba mezarlarına çok önem vermektedir. Manas Ordoda (anıt mezarı) bulunan *şipakana*/şifaheneye giderek ruhsal ve bedensel hastalıklarından arınırlar. Kümböz, Talas dışında Kırgızistan'ın farklı bölgelerinden ziyaretçiler ile yabancı ülkelerden gelen kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Bu bakımdan hem kültürel hem de turistik bir ziyaret mekânıdır. Kırgızlar bu tür ziyaret mekânlarına gelirken beyaz giysi giymeye özen gösterirler. Çünkü siyah gibi koyu renkli giysiler kötü enerjiyi toplamaktadır (KK-3). Dolayısıyla iyi niyetlerle gerçekleştirilecek olan tülöö için giyilen

giysilerin renklerine dikkat etmek gerekir. Zikredilen biçimde giyinerek bu mekâna gelen Kırgızlar tülöö gerçekleştirir. Burada amaç bilhassa kan çıkarmaktır. Geçmişte kurban takdimi olarak keçi, koyun gibi küçük baş hayvanlar tercih edilirken günümüzde bu tercih yerini büyük baş hayvanlara bırakmıştır. Sinirsel hastalıkları olanlar, yürüyemeyenler, bahtını açmak isteyenlerin de ziyaret ettiği bu mekânlarda kesilen hayvanlar konuklara ikram edilir. Günübirlik ziyaret edenlerin yanı sıra kimi zaman bu mekânlarda insanların konaklayarak ritüeli gerçekleştirdikleri görülmektedir. Kuşkusuz tülöönün gerçekleştirildiği kutsal mekân yalnızca Manas Ordo değildir. Kırgızistan kutsal ziyaret mekânları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Örneğin, Oş Bölgesi'nde yer alan ve Kırgız toplumu tarafından ikinci Mekke olarak kabul edilen Sulayman-Too bir diğer önemli ziyaret mekânıdır. Buraya da çeşitli sıkıntılara veya hastalıklara sahip insanlar giderek dileklerini diler, dua eder ve tülöö yaparlar. Böylelikle o dağda yaşadığına inandıkları Sulayman peygamberden yardım ummaktadırlar. Bu sebeple okudukları dualar ve gerçekleştirdikleri pratikleri ölenlerin ruhuna bağışlarlar (KK-2).

2.6. Doğal afet, kuraklık ve hayvanların telef olmasına yönelik pratikler

İklim, coğrafya şartları dolayısıyla konargöçer bir yaşam tarzına sahip olan Kırgızların temel geçim kaynağını hayvancılık ve tarım oluşturur. Kırgızlar, tabiattan elde ettikleri ürünler ile öncelikle kendileri olmak üzere otlattıkları hayvanların yaşamlarını idame ettirmiştir. Dolayısıyla iklim şartlarını iyileştirmek ve tabiatı canlandırmak amacıyla geçmişte pek çok ritüel yapmıştırlar. Animistik düşünce tarzının da etkisiyle yersu, ağaç, dağ gibi kültlerin iyelerine yönelik pratikler uygulanmıştır. Boyun başındaki aksakallar yılın belli dönemlerinde bilhassa ilkbahar mevsiminde bir araya gelerek üretim ve verime dair planlar yapmıştır. Eskinin zor şartları tahayyül edildiğinde kuraklığa, doğal afete ve hayvanların telef olmasına yönelik birtakım önlemlerin alınmasının zaruri olduğu anlaşılmaktadır. Kutsal ovalar, ağaçlar, su kaynakları ve taşlara inanan Kırgızlar, mazar adını verdikleri bu tür oluşumlara hayvanların kemiğini, başını, boynuzunu koyarak ağaçlara bez parçaları bağlamıştır. Herhangi bir zaman diliminde kuraklık, hayvanların telef olması gibi gündelik yaşamı engelleyici durumlara karşın mazarların yakınlarında bulunan alanlarda tülöö ritüelini uygulayarak toplumsal ibadetler gerçekleştirmiştir (Abramzon 1999: 305-306, KK-4).

2.7. Kökül saça yönelik pratikler

Kökül; kâkül, şakaklara sarkan örgüler, perçem (Yudahin II 1998: 499) anlamlarına gelmektedir. Bebek doğduktan sonra başının ortasında tepede diğer saçlardan farklı olarak saçlar çıkar. Söz konusu çocuğun özel bir çocuk olduğu düşünülür ve ona farklı davranılır. Çıkan saça herhangi bir uygulama yapılmadığı takdirde o saçın diğerlerinden farklı olarak uzayacağına inanılır. Bu sebeple saç hemen kesilmez, saçı birkaç yıl uzattıktan sonra kutsal bir yere gidip tülöö yapılır ve hayvan kesilir. Nitekim kökül saçın kesilmesi ile ilgili kan çıkarılması için büyük baş hayvan kesilmektedir. Tavuk bile olsa kesilip kan çıkarılması gerekir (KK-1, 2). Burada mühim olan kan akıtma işleminin yapılmasıdır. Eş, dost, konu komşu ve akrabalar ile tülöö yapılır. Aksakal veya imam dualar eşliğinde saçı keser. Kesilen saç, tülöö için nereye gidildi ise orada uygun bir yere asılır. Çocuğu olmayan kadınlar saçı alıp çeşitli pratikler yaparak çocuk sahibi olabilmaktedir. Bu uygulamalar sonucunda çocuğun saçı, diğer saçlar gibi çıkmaya başlar.

2.8. İbadet etme, güzellik, huzura yönelik pratikler

Tülöö yalnızca musibet olduğunda gerçekleştirilen bir gelenek değildir. Halkın, konu komşu, akrabaların huzur içinde yaşaması, iyilik ve güzelliklerin olması, ibadet etmek gibi hususlar için de tülöö törenleri yapılır. Akrabalar, iş arkadaşları, konu komşu

veya uzaktan gelen dünürler ile kutsal yerlere ziyarete gidilir. Kur'an okunur, yemekler yenir, dualar edilir. Ziyarete gelenlere yiyeceklerden ikram edilir. Tülöö için genelde hayvan kesilmekle birlikte imkânı olmayanlar "*ceti oymo-tokoç/may tokoç*" yapılabilmektedir. Buna ek olarak elma, muz gibi yiyecekler de tülöö için yeterlidir. Bunlara dilekler dilenir ve Kur'an okunur (KK-2). Bunun gibi pek çok kansız kurban, tülöö pratiğinde sunulmuştur.

Sonuç

Kanlı ve kansız kurban, Türk inanç sisteminde çok eskiden beri mevcut olan bir geleneksel ritüeldir. Ölmüş ata ruhlarını anmak ve memnun etmek, olumlu durumlara karşı şükranlıkları dile getirmek ya da hastalıklardan arınmak, musibetlerden kurtulmak, psişik bakımdan temizlenmek maksadıyla mezkûr ruhlara kurban takdimi eskiden beri uygulanagelen bir ritüeldir. Kırgız toplumu özelinde değerlendirilen geleneğin kavramsal pek çok adlandırmaya ve uygulama biçimine haiz olması söz konusu geleneğin toplum içerisinde işlevsel bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Zira yapılan pratikler dolayısıyla bireyler öncelikle psikolojik olmakla birlikte sosyo-kültürel, fiziksel, mental ve psişik yönlerden birtakım arınma yaşamaktadır. Dolayısıyla bu husus folklorik unsurun toplum içerisinde çağın gereksinimlerine uyum sağlayarak gerekli değişim ve dönüşüm ekseninde yaşamasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, yapılan ritüellerin cemaate ve grup birlikteliğine yönelik olması kültürel belleğin hatırlanma, korunma ve aktarılma sürecine katkıda bulunmuştur. İnsanlar aynı zamanda mezkûr tören ve ritüeller yoluyla ortak mekânlarda toplu olarak bir araya gelmiş ve mekânsal bir paylaşım yaşamıştır. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da eski Türk dininin kalıntısı olan bu uygulama, günümüz Kırgız toplumunda oldukça önemsenen bir gelenek olarak yaşamayı sürdürmektedir. Kurban takdim etme ve atalar kültüne dair yapılan ritüellerin diğer Türk dünyası topluluklarındaki görünümlerinin ortaya konması geleneği bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmek açısından önemli görülmektedir.

NOTLAR

1. Günümüzde geleneksel Kırgız dini ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Ergeş Kızı, Yıldız 2018: 805-814).
2. Çocuksuzluğa yönelik pratiklerde halk hekimleri çocuğu olmayan kadınlar için tampon ve sıcak uygulama yaparlar. Bunlardan başka okunmuş kâğıtları ufak parçalara bölüp kadının içmesini sağlarlar. Çocuk sahibi olmaya yönelik farklı pratikler için bk. (Kiyat 2023: 163-166). Ayrıca destanlarda çocuksuzluk ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Yıldız 2009).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.
ETİK KOMİTE ONAYI: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin 2023-3 Nolu Etik Komisyonunun kabulü bulunmaktadır.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

KK-1: Nazgül Aytibek Kızı, 28, üniversite mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 01.04.2023, Calal-Abad.
KK-2: Kelsinay Esengeldiyeva, 60, lise mezunu, emekli, görüşme tarihi ve yeri: 01.04.2023, Oş.
KK-3: Gülsün Cumanaliyeva, 69, lise mezunu, emekli-ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 02.04.2023, Talas.
KK-4: Aycamal Tilenbayeva, 63, lise mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 02.04.2023, Çüy.

KAYNAKÇA

Abdıldayev, A. ve diğer. *Manas Eposunun Sözdügü*. Bişkek: Adabiyat cana İskusstvo İnstitütü, 2006.
Abduldayev, E. ve D. İsayev. *Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü.* Frunze: Mektep Basması, 1969.
Abramzom, M. Saul. *Kırgız Cana Kırgızstan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*. (çev. S. Mambetaliyev, D. Sulaymakulov, S. Makenov). Bişkek: Soros Fondu, 1999.
Açа, Mehmet. "Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)". *Millî Folklor* 11(1999): 24-34.

Akmataliyev, Amantur. *Baba Saltı, Ene Adabi*. Bişkek: Bütkül Soyuzduk Caştar Kitep Borboru, 1993.
Akmataliyev, Abdıldacan ve diğer. *Kaada-Salttar Ak Batalar*. El Adabiyatı Seriyası 29. Tom. Bişkek: Şam Basması, 2003.
Arık, Durmuş. "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2005): 157-174.
Arıkoğlu, Ekrem ve diğer. *Kırgızca-Türkçe Sözlük I*. Ankara: Bengü Yayınları, 2018.
Bekki, Selahaddin. "Türk Mitolojisinde Kurban". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 3 (1996): 16-27.
Cumakunova, Gülzara. *Türkçö-Kırgızça Sözdük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2005.
Cusupov, Keneş. *Kırgızdar*. Kırgızstan: Soros Fondu, 1995.
Çeribaş, Mehmet. *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2012.
Çıblak, Nilgün. "Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri". *TÜBAR* XVII (2005): 155-176.
Dıykanbayeva, Mayramgül. "Kırgız Türklerinde Ölüm". *Millî Folklor* 21 (2009): 89-97.
Dıykanbayeva, Mayramgül. *Kırgızlarda Atalar Kültü.* Konya: Kömen Yayınları, 2016.
Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayatı*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
Ergeş Kızı, Aziza ve Mualla Yıldız. "Geleneksel Kırgız Dini Ölçeği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 (2018): 805-814.
Günay, Ünver ve Harun Güngör. Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
Güngör, Harun. "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni* Ankara: Öncü Basımevi, 2007: 1-6.
İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
Pembeci İ. Barış. (2014). "Kırgızistan Mezar Ziyaretleri". *Folklor/Edebiyat* 20 (2014): 101-112.
Karatayev, Olcabay ve Salaydin Eraliyev. *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük.* Bişkek: Biyiktik, 2005.
Karatayev, Olcabay. *Kırgız Etnonimder Sözdügü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2003.
Karıpkulov, A. ve diğer. *Manas Enstiklopediyası I-II*. Bişkek: Muras, 1995.
Kiyat, Arzu. *Kırgız Halk Hekimliği (Oş Bölgesi).* Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023.
Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat. (2017). "Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistanı'nda Din. *Türk Dünyası Araştırmaları* 116 (2017): 51-70.
Light, Nathan. "Kyrgyz Genealogies and Lineages: Histories, Everyday Life and Patriarchal Institutions in Northwestern Kyrgyzstan". *Genealogy* 2 (2018): 1-26.
Mestre, Irène. "The Way to the Pastures: How to Reconcile Community-based Pasture Management with Mobility in Agro-pastoral Systems in the Naryn Province of Kyrgyzstan". *Journal of Depopulation and Rural Development Studies* (2018): 1-37.
Moldokulova, Dinara. *Kırgızdardın Salttık Cürüm-Turum Madaniyatı*. Bişkek: İ. Arabayev Atındagı Kırgız Mamlekettik Unibersiteti, 2016.
Ocak, Y. Ahmet. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
Orozobayev, Mayrambek. "Kırgızcadaki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine". *Bilig* 59 (2011): 191-202.
Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
Roux, Jean-Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu, 2011.
Sakhı, Cıldız ve Hava Selçuk. "Güney Kazakistan Sosyal Hayatında Türbeler ve Türbelerde Yapılan Ziyaretler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 103 (2022): 205-225, DOI: https://doi.org/10.34189/hbv.103.010.
Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1978.
Ünal, Ali. "Geleneksel Türk Ailesinde Çocuk ve Çocukla İlgili İnanç Felsefesi: Kırgızistan Örneği". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 15 (2015): 9-36, DOI: http://dx.doi.org/10.21560/spcd.49376.
Yıldız, Naciye. *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
Yıldız, Naciye. "Türk Destanlarında Çocuksuzluk". *Millî Folklor* 21 (2009): 77-88.
Yıldız A, Kübra. *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü II* (akt. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.